

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ШТАБНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОВС

ВИННИК Олег Володимирович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9 (477)

Рассмотрены существующие в науке взгляды на содержание понятия, «ответственность», «юридическая ответственность» и выделены виды юридической ответственности. Освещены понятие юридической ответственности штабных подразделений ОВД и подробно ее охарактеризовано.

Ключові слова: штабні підрозділи, юридична відповідальність, позитивна (проспективна) відповідальність, негативна (ретроспективна) відповідальність, правові гарантії діяльності.

Постановка проблеми

Неухильне дотримання, зміцнення державної, службової дисципліни і законності під час виконання посадових обов'язків є одним із найважливіших завдань працівників органів внутрішніх справ. За невиконання або неналежне виконання цієї задачі – обов'язку вони притягуються до юридичної, «правової відповідальності», різновидами якої виступає дисциплінарна, матеріальна, адміністративна, цивільно-правова та кримінальна відповідальність. Штабні підрозділи є структурними підрозділами міліції, а тому на них розповсюджуються норми, що регулюють юридичну відповідальність працівників міліції, проте є й певні відмінності.

Стан дослідження

Дану проблематику розглядали : В.А. Котюк, О.Ф. Скакун, Н.К. Подбerezький, І.С. Самощенко, М.Х. Фарушин, В.С. Венедіктов, Н.Г. Александров, Л.А. Си-

роватська, В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, Д.М. Бахрах, І.А. Бачило, Д.А. Бекерська, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, В.А. Владіміров, В.А. Власов, Л.К. Воронова, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, В.І. Демченко, Є.В. Додін, А.Ф. Євтихєєв, А.І. Єлістратов, В.Ф. Захаров, Ю.В. Іщенко, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль та ін. Проте особливості юридичної відповідальності безпосередньо штабних підрозділів залишились поза увагою вчених. Отже, **метою статті** є встановлення особливостей юридичної відповідальності штабних підрозділів ОВС.

Виклад основного матеріалу

Правильному з'ясуванню юридичної відповідальності штабних підрозділів буде сприяти більш поглиблений розгляд і аналіз соціально-юридичної категорії «відповідальність», як «необхідного елемента соціального регулювання і контролю за поведінкою людей у суспільстві» [1, с.9]. В Енциклопедичній літературі слово «відповідальність» розуміється як покладене на кого-небудь або узятє будь-ким зобов'язання звітуватися про свої дії, що спричиняє за собою прийняття провини за можливі негативні наслідки [2, с.79]; відповідальність – це, у першу чергу, необхідність відповідати за свої дії, тобто бути відповідальним за них [3, с.412].

Юридичне визначення поняття “відповідальність” у даний час перебуває в стадії розвитку, збагачення і наповнення свого

змісту новими соціально-демократичними елементами. Такий стан обумовлює множинність позицій, точок зору в розумінні, з'ясуванні юридичної сутності відповідальності. Так, авторський колектив підручника «Теорія держави і права» трактує юридичну відповідальність як «застосування до правопорушника передбачених санкцій юридичної норми заходів державного примушення, які виражаються у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру» [4, с.418]. В.А. Котюк визначає її як «міру покарання правопорушника шляхом позбавлення його визначених соціальних благ або цінностей (матеріальних, духовних, особистих), що йому належали до факту правопорушення, від імені держави (суспільства), на основі закону або іншого нормативного акту з метою попередження правопорушень у перспективі і відновлення (відшкодування) порушених суб'єктивних прав на матеріальні і духовні цінності» [5, с.121]. Ставлять знак тотожності між термінами «відповідальність» і «обов'язок» О.Ф. Скакун і Н.К. Подберезький. Вони вказують, що юридична відповідальність – це «обов'язок особи перетерплювати позбавлення державно-владного характеру, передбачені законом, за вчинене правопорушення» [6, с.200].

З аналізу наукової літератури можна виділити наступні риси юридичної відповідальності:

по-перше, юридична відповідальність відбиває специфіку всіх правових явищ. Як правильно помітили І.С. Самощенко і М.Х. Фарушин, вона, як визначене соціальне явище, «можлива лише за умови регулювання поведінки за допомогою правових норм» [7, с.30];

по-друге, юридична відповідальність завжди зв'язана з державно-владною діяльністю, з її державно-правовим волевиявленням;

по-третє, юридична відповідальність містить у собі два аспекти – позитивний та негативний. У позитивному (проспективному) аспекті відповідальність характеризує позитивне відношення особи до проступків, які чиняться нею. Це відповідальність за належне здійснення своєї соці-

альної ролі в юридичному просторі громадського життя, за дотримання і виконання правових норм. Позитивна відповідальність безпосередньо пов'язана із соціально-правовою активністю, проявом ініціативи під час реалізації правових розпоряджень. Ретроспективна відповідальність настає за вже скоєний злочин. Вона пов'язана не тільки з усвідомленням її особистістю, але і з зовнішнім впливом із боку держави. При цьому зазначені аспекти завжди потрібно розглядати в їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості. «Зведення поняття відповідальності до однієї з цих сторін означає звуження обсягу її змісту і неминує веде до помилок» [8, с.129-130]. Кінцевою метою взаємодії негативного і позитивного аспектів юридичної відповідальності при цьому необхідно вважати належне забезпечення виконання тієї чи іншої нормативної вимоги. Як правильно вказує В.С. Венедіктов, «юридична відповідальність реалізує своє призначення в тому, що вона забезпечила їх (зобов'язань та обов'язків) виконання: чи то шляхом позитивного аспекту, чи то шляхом негативного аспекту» [1, с.45];

по-четверте, юридичну відповідальність, скоріше за все, можна охарактеризувати як особливий правовий стан суб'єктів правовідносин, «що передбачає наявність обов'язку, закріпленого в законі, розуміння необхідності його виконання, а також можливість настання несприятливих наслідків (застосування санкцій) у випадку порушення обов'язку» [9, с.107]. Л.А. Сироватська теж підкреслює, що «сміслові значення терміна «відповідальність» характеризує саме визначений правовий стан...» [10, с.28]. У свою чергу, говорячи про юридичну природу відповідальності, С.Н. Братусь неоднозначно вказує «...оскільки мова йде про положення особи, до якого застосовується відповідальність, її можна визначити як стан примусу до виконання обов'язків» [11, с.85].

Урахування всіх вищевказаних основних загальнотеоретичних положень стосовно юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ України дозволяє визначити її як такий особливий правовий стан, що виникає з моменту над-

ходження на службу працівників органів внутрішніх справ, безпосередньо направлений на забезпечення реалізації їхніх службово-трудоових обов'язків, а також дотримання встановлених обмежень.

Слід також наголосити, що юридична відповідальність є одним з надійних і дієвих засобів, що попереджає та блокує протиправну поведінку працівників штабних підрозділів ОВС, стимулює їх до сумлінного виконання своїх функціонально-службових обов'язків, дотримання різних за характером і змістом норм права, встановлених для регламентації діяльності цієї правоохоронної структури державного апарату України [12, с.43].

Функціонування та розвиток юридичної відповідальності штабних підрозділів ОВС, як працівників міліції в цілому, ґрунтується на основі єдності таких компонентів:

- закріпленого в загальних і спеціальних нормах права еталона, моделі поведінки суб'єктів службово-трудоових відносин;
- свободи вибору працівником штабних підрозділів варіанту поведінки;
- усвідомлення необхідності дотримання та виконання норм права;
- фактичної поведінки працівників штабних підрозділів ОВС;
- оцінки цієї поведінки та її соціально значущих наслідків з боку конкретного уповноваженого органу, службово-трудоового колективу, громадських організацій, а також самою особистістю відповідно до юридично закріплених критеріїв;
- застосування заохочень за сумлінне виконання службово-трудоових обов'язків або заходів впливу за порушення норм права, тобто за скоєння правопорушення. Юридична відповідальність працівників штабних підрозділів ОВС разом з повноваженнями, тобто правами та обов'язками, є складовою частиною їх спеціального правового статусу як службових осіб [13, с.55].

Юридична відповідальність працівників штабних підрозділів міліції має дві форми реалізації - добровільну (позитивну, перспективну) та державно-примусову (негативну, ретроспективну). При цьому негативна юридична відповідальність є одним із засобів протидії правопорушен-

ням, засобом забезпечення правомірної поведінки особового складу під час і у процесі виконання службових обов'язків щодо захисту, охорони та забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників суспільних відносин. У свою чергу, позитивна юридична відповідальність є засобом заохочення, стимулювання персоналу до якісної, ефективної службово-трудоової діяльності [14, с. 12].

Добровільна та державно-примусова форми реалізації юридичної відповідальності працівників штабних підрозділів ОВС діалектично взаємопов'язані між собою: чим вищий рівень позитивної відповідальності, тим рідше виникає негативна юридична відповідальність. Водночас негативна юридична відповідальність працівників настає лише в тому випадку, коли не спрацював механізм позитивної юридичної відповідальності цієї категорії службовців [15, с. 13].

До працівників штабних підрозділів органів внутрішніх справ можуть бути застосовані всі традиційні види юридичної відповідальності: дисциплінарна, матеріальна, адміністративна, цивільно-правова та кримінальна. Відповідно до п.1.4. Положення про штаб головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті затвердженого Наказом МВС України № 505 від 24.05.2013 року, штаб у своїй діяльності керується Конституцією України, Кримінальним і Кримінальним процесуальним кодексами України, Законами України «Про міліцію», «Про засади запобігання і протидії корупції», іншими законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами МВС та цим Положенням [16].

Основні норми, що регулюють настання юридичної відповідальності працівників штабних підрозділів ОВС, закріплені в наступних нормативних актах, ЗУ «Про міліцію», ЗУ «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», Цивільний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс України.

Так, дисциплінарна відповідальність працівників штабних підрозділів органів внутрішніх справ настає у випадку порушення ними правил службово-трудової поведінки, встановлених як загальними, так і спеціальними нормативно-правовими актами, а також правилами внутрішнього трудового розпорядку. У нормативно-правових актах, які регламентують діяльність штабів органів внутрішніх справ, визначено, що за неналежне виконання службових обов'язків їх працівники несуть відповідальність у межах встановлених стягнень.

Підставою негативної юридичної відповідальності працівників штабних підрозділів ОВС є норми права, що закріплені у ст. 25 Закону України «Про міліцію». Так, згідно з ч. 1 ст. 25 Закону України «Про міліцію» працівник міліції в межах повноважень, наданих цим Законом, та іншими законодавчими актами, самостійно приймає рішення та несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну чи кримінальну відповідальність. При цьому в юридичній літературі наголошується на тому, що ця норма права потребує вдосконалення, оскільки в ній не вказано на такі види негативної юридичної відповідальності працівників міліції як адміністративна, цивільна, матеріальна [17].

Відповідно до ст. 5 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» за вчинення дисциплінарних проступків особи рядового і начальницького складу несуть дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом. Разом з тим особи рядового і начальницького складу, яких в установленому законодавством порядку притягнуто до адміністративної, кримінальної або матеріальної відповідальності, водночас можуть нести і дисциплінарну відповідальність згідно з цим Статутом [18].

Підставою для настання негативної дисциплінарної відповідальності працівників штабних підрозділів ОВС є порушення службової дисципліни (вчинення дисциплінарного проступку). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України» дисциплінарний проступок - це невиконання чи

неналежне виконання особою рядового чи начальницького складу органів внутрішніх справ службової дисципліни. При цьому службова дисципліна - це дотримання особами рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ Конституції та законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів та інших нормативно-правових актів (ст. 1 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України»).

Згідно зі ст. 12 Закону України «Про дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України», на осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ за порушення службової дисципліни можуть накладатися такі види дисциплінарних стягнень:

- усне зауваження;
- зауваження;
- догана;
- сувора догана;
- попередження про неповну посадову відповідність;
- звільнення з посади;
- пониження в спеціальному званні на один ступінь;
- звільнення з органів внутрішніх справ.

Наявність різноманітних за характером дисциплінарних стягнень надає можливість реалізувати принцип індивідуалізації відповідальності шляхом вибору того стягнення, що найбільшою мірою відповідає тяжкості проступку та особі винного. Дисциплінарні стягнення неоднорідні за змістом і зачіпають різні права та інтереси осіб начальницького і рядового складу. Це зумовлює необхідність класифікації стягнень з метою глибшого пізнання специфіки їх примусового впливу на поведінку осіб, які вчинили дисциплінарні проступки [19, с. 309].

Негативна цивільна відповідальність працівників штабних підрозділів ОВС настає за скоєння ними цивільного проступку, під яким варто розуміти суспільно небезпечне, протиправне, винне порушення врегульованих нормами цивільного права майнових та особистих немайнових відносин, що укладаються в різноманітних сферах суспільної життєдіяльності [11, с. 142].

Особливостями негативної адміністративної відповідальності працівників штабних підрозділів ОВС є:

- відповідальність за адміністративні правопорушення, у більшості випадків, настає за Дисциплінарним статутом органів внутрішніх справ України;

- відповідальність за деякі правопорушення, вичерпний перелік яких встановлений у ч. 1 ст. 15 КУпАП (порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм, правил полювання, рибальства та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне придбання або зберігання спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку, інших засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду чи окремої постанови судді, щодо подання органу дізнання, слідчого або протесту, припису чи подання прокурора, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших носіїв інформації, які містять конфіденційну інформацію, що є власністю держави), настає на загальних підставах [20];

- адміністративна відповідальність, на відміну від дисциплінарної відповідальності, реалізується в межах службового підпорядкування;

- до осіб рядового і начальницького складу штабних підрозділів ОВС, як і міліції в цілому, не застосовуються такі види адміністративних стягнень, як виправні роботи та адміністративний арешт (ч. 1 ст. 15 КУпАП);

- наявність права в органів (посадових осіб) замість накладення адміністративних стягнень передавати матеріали про правопорушення працівників міліції відповідним органам (посадовим особам) для вирішення питання про притягнення винуватих до дисциплінарної відповідальності;

- заходи адміністративної відповідальності застосовуються відповідно до законодавства, що регламентує адміністративне провадження.

Негативна кримінальна відповідальність працівників штабних підрозділів ОВС, застосовується за злочини та охоплює найбільш суворі заходи державного примусу. Порядок її здійснення регламентований детально та визначається кримінальним, кримінально-процесуальним і кримінально-виконавчим законодавством.

У зв'язку з виконанням працівниками міліції у тому числі і працівниками штабних підрозділів ОВС, службових обов'язків КК України передбачена їх особиста відповідальність за злочини у сфері службової діяльності. Службовим злочином визнається діяння (дія або бездіяльність) службової особи, пов'язане з використанням нею наданої їй влади або службового становища з порушенням правильної діяльності державного апарату або апарату підприємств, установ чи організацій, незалежно від форми власності, з заподіянням істотної шкоди правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. З цього випливає, що службовий злочин може вчинити лише службова особа [19, с.311].

Відповідно до п. 1 примітки до ст. 364 КК України, службовими особами є особи, які постійно або тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях, незалежно від форми власності, посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням [21]. До представників влади належать працівники державних органів і установ, зокрема і працівники штабних підрозділів ОВС, які наділені правом у межах наданої їм компетенції пред'являти вимоги або приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами, незалежно від їхньої відомчої належності чи підлеглості. Працівник штабного підрозділу при виконанні своїх по-

вноважень може вступити в управлінські та інші відносини з різними державними органами, об'єднаннями громадян, а також окремими громадянами. Ці відносини можуть бути відносинами влади, влади-підлеглості, співпраці, координації та погодження. Тому одна й та сама службова особа в різних відносинах може виконувати різні функції, наприклад, щодо громадянина працівник міліції виконує функцію представника влади, а стосовно підлеглого - організаційно-розпорядчу [11, с. 213].

Відповідальність працівників штабних підрозділів ОВС передбачена у КК України за такі злочини у сфері службової діяльності: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365); службове підроблення (ст. 366); службова недбалість (ст. 367); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369); зловживання впливом (ст. 369²).

Висновки

Отже, юридична відповідальність працівників штабних підрозділів ОВС - це нормативно-закріплена, гарантована та забезпечена державним переконанням або примусом міра реагування держави на дотримання та виконання норм права, у правомірній поведінці працівників, що схвалюється або заохочується державою, а у випадку порушення норм права - обов'язок працівників штабних підрозділів перетерпіти осуд, обмеження прав особистого, матеріального та організаційного характеру.

Література

1. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В. С. Венедиктов. – Х. : Консум, 1996. – 136 с.
2. Словарь русского литературного языка. – Т. 8. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – 483 с.
3. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : Изд-во АН СССР, 1984. – 625 с.
4. Теория государства и права : [учеб. Для юрид. ВУЗов и фак-тов] / под ред. Корельского и В. Д. Перевалова. – М. : Норма-Инфра, 1998. – 570 с.
5. Котюк В. О. Теорія права: курс лекцій :навч. посіб. [для юрид. фак. вузів] / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
6. Скакун О. Ф. Теория права и государства / О. Ф. Скакун, Н. К. Подберезкий. – Х., 1997. – 496 с.
7. Самощенко И. С. Предпосылки правовой ответственности / И. С. Самощенко, М.Х. Фарушин // Правоведение – 1970. – № 5. – С. 27–32.
8. Гроссман Х. Свобода и ответственность / Х. Гроссман // Философия проблемы общественного развития. – М. : Наука, 1974. – С. 124–135.
9. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность / Е. А. Лукашева. – М. : Наука, 1986. – 326 с.
10. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушения трудового законодательства / Л. А. Сыроватская. – М. : Юрид. лит. 1990. – 254 с.
11. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М. :Юрид. лит., 1976. – 311 с.
12. Клодин В. М. Правовые основы службы в советской милиции / В. М. Клодин. – М. :МВД СССР, 1983. – 87 с.
13. Аземша І.Б. Юридична відповідальність: сучасні погляди, дискусії та концепції / І.Б. Аземша // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 54–57.
14. Басін К.В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / Басін Кирило Володимирович. – Київ, 2006. – 19 с.
15. Зелена І. В. Юридична відповідальність: підходи до розуміння / І. В. Зелена // Юридичний вісник. – 2012. – № 2(23). – С.10–15.
16. Положення про штаб головного управління, управління МВС України в Автономній республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті, затверджене Наказом МВС № 505 від 24.05.2013 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу

АНОТАЦІЯ

Розглянуто існуючі в науці погляди на зміст понять «відповідальність» та «юридична відповідальність» та виокремлено види юридичної відповідальності. Висвітлено поняття юридичної відповідальності штабних підрозділів ОВС та детально її охарактеризовано.

SUMMARY

Existing science looks at the concept of “liability”, “legal liability” and singled types of legal liability. Deals with the concept of legal responsibility of the police headquarters units and it is considered in detail.

: <http://zakon.rada.gov.ua>.

17. Закон України «Про міліцію» : від 20.12.1990 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

18. Закон України Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України від 22.02.2006 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

19. Іллічов М.О. Дотримання державної та службової дисципліни – службовий

обов'язок посадової особи органів внутрішніх справ України. // Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України. – 2001. – № 3 (6). – С. 306-312.

20. Кодекс України про адміністративні правопорушення, від 07.12.1984 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

21. Кримінальний кодекс України, від 05.04.2001 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>